

BOLALARDAGI AGRESSIV HATTI-HARAKATLARNI PAYDO BO'LISH SABABLARINI O'RGANISH

Ilmiy rahbar: D.S.Gafurova

Sapayeva Nozima Jalol qizi

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada bolalardagi agressiv hatti-harakatlarni paydo bo'lish sabablari o'rganilib, chuqur tahlil qilingan va o'rganilgan. Pedagoglar tomonidan bolalardagi agressiya darajasi aniqlanib, agressiya jarayoni darajasi pasayishi kuzatilgan. Agressiya holatlarini korreksiyalash uchun ota-onalarga tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: agressiya, oila munosabatlari, bolalik davri inqirozi, ruhiy zarba, bolaning jamiyatdagi o'rni.

Bugungi kunda shiddat bilan o'zgarib borayotgan hayot oldimizga qo'yayotgan bir-biridan murakkab va muhim masalalarni hal qilish haqida o'ylar ekanmiz, uning yechimini aynan ta'lim va tarbiya bilan bolalarni shakllantirishimiz kerak ekanligiga amin bo'lamiz. Bolalardagi agressiya nafaqat pedagoglar va psixologlar, balki butun bir jamiyat uchun birmuncha o'tkir muammolardan biri hisoblanadi. Inson hayotining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, hayotning yuqori ritmi, shaharlarning zichligi, ortib borayotgan axborot vositalari insonlar psixik holatiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. O'smirlar jinoyatchiligining o'sib borayotgan oqimi va axloqning tajovuzkor shakliga moyil bolalar sonining ortishi bunday xavfli ko'rinishlarni uyg'otuvchi psixologik sharoitni o'rganishni birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan vazifa sifatida ilgari surdi. Tajovuzning u yoki bu shakllari ko'pchilik o'smirlar uchun xarakterlidir, biroq ma'lumki, muayyan kategoriyadagi bolalarda tajovuzkorlik axloqning turg'un shakli sifatida nafaqat saqlanadi, balki shaxsning turg'un sifatiga transformatsiyalangan ham, natijada bolaning mahsuldor potentsiali pasayadi, to'laqonli kommunikasiya imkoniyati torayadi, uning shaxsiy rivojlanishi deformatsiyalanadi. Agressiv o'smir nafaqat atrofdagilarga, balki o'ziga ham bir talay muammolar keltiradi. Tajovuzkorlik shaxsning turg'un shaxsiy chizig'iga aylanmasligi uchun bola axloqining xususiyatlari va hissiy holatini tushunmoq, o'z vaqtida psixokorreksion ishni tashkil eta olmoq darkor. O'smirlarning tajovuzkor axloqini o'z vaqtida aniqlash bola shaxsining rivojlanishidagina xush variantning oldini olish uchun juda zarur hisoblanadi. Oddiy kundalik hayotda agressiya - zo'ravonlik yoki raqibni yengish uchun vosita sifatida qo'llaniladi. Agressiya tushunchasining o'ziga izoh berish qator qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki bu termin ko'plab xatti-harakat shakllarini o'zida

qamrab olgan. Odamlar biron-bir kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi, badfe'l, barcha narsani o'zi istaganidek qilishni istaydigan, o'z g'oyalarni qat'iy himoya qiladigan, yechimi yo'q muammolar girdobiga o'zini giriftor qiladigan inson, deb ta'riflashlari mumkin. Agressiyaga nisbatan berilgan bunday ta'rif to'g'ri yon oto'g'riligini bilish uchun bu tushunchaga oydinlik kiritish lozim. R.Beron va D.Richardson bu tushunchaga shunday ta'rif beradi: "Agressiya lotin tilida "agressio" – hujum degan ma'noni bildiradi, bu bir jonzotga zarar yetkazishga qaratilgan inson xulq-atvorining har xil formasi" J.Buss fikricha "Agressiya oqibatida boshqa organizm qandaydir zararlistimulni qabul etish reaksiyasi" N.Zilman tomonidan bildirilgan fikrga ko'ra agressiya boshqalarga tan jarohati va jismoniy jarohatlar yetkazish demakdir. Agressiyaning namoyon bo'lishining ko'plab nazariy asoslari mavjud. Zigmund Freyd fikricha agressiv xulq o'z tabiati bo'yicha g'ayri ixtiyoriy va muqarrar. Insonda ikkita bir muncha qudratli instinkt mavjud: jinsiy (libido) va o'limga bo'lgan qiziqish (tanatos). Agar tanatos quvvati sirtga yo'naltirilmasa, bu tezda individning o'zini parchalashiga olib keladi. Shundayqilib, tanatos bilvosita tajovuzning tashqariga chiqishiga va boshqalarga yo'naltirilishiga ko'maklashadi. Hissiyotlarning tashqi ko'rinishi xavfli harakatlarning namoyon bo'lish ehtimolini kamaytirishi mumkin. K.Lorens agressiya barcha jonli mavjudotlar kabi insonda ham mavjud bo'lgan yashash uchun kurashning tug'ma instinktidan boshlanish nuqtasini oladi. U yashash uchun kurash instinktining manbayi bo'lmish agressiv quvvat organizmda to'satdan, doimiy tezlikda, vaqt o'tishi bilan muntazam yig'ilganча yuzaga keladi deydi. O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil qiladi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. O'smirlik davrida o'smirning "men"i qaytadan shakllanadi. Uning atrofdagilarga, ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyati yo'nalishi keskin o'zgaradi. Ularda ilgarigi qiziqishlar so'nadi va yangi qiziqishlar paydo bo'ladi. Bunda ish qobiliyatining, o'zlashtirishning pasayishi, o'smirlarning qo'polligi va yuqori qo'zg'aluvchanligi, o'zidan qoniqmasligi, agressiya, xavotirlanish kayfiyat beqarorligi, depressiv kechinmalar, tezranjish, arzimas narsaga ham kuchli reaksiya bildirish, o'zini past baholash kabi salbiy xulq-atvor ko'rinishlari namoyon bo'ladi. O'smirlik davrida bolalar hissiy jihatdan beqaror bo'lib qoladilar. Psixologlar buni gormonal o'sish, tanani qayta qurish, balog'atga yetish kabi biologik omillar bilan bog'laydi. Ammo ba'zi hollarda hissiy o'zgarishlar radikal shakllarga ega bo'lib, agressiyaga aylanishi mumkin. Agar o'smir o'z agressiyasi bilan yolg'iz qolsa, bu uni buzg'unchi jamoalarga olib kirishi va natijada huquq buzarlilklarga olib kelishi mumkin. O'smirlik davrida o'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham shunday davrlar bo'ladiki, ularda agressiv fe'l-atvor eng yuqori yoki eng past ko'rsatkichlarga ega bo'ladi. O'g'il bolalarda ikki tipdagi agressiyaning namoyon bo'lishi aniqlangan: 12 yoshva 14-15 yosh. Qizlarda ham ikki

tipdagi agressiv xulq-atvorning eng yuqori ko'rsatkichlari 11 va 13 yoshga to'g'ri keladi. O'g'il bolalar uchun agressiyani to'g'ridan to'g'ri, ochiq shaklda va nizoga kirishayotgan shaxsning o'ziga ko'rsatish xarakterlidir. Qizlarga esa aynan verbal agressiyaning turli ko'rinishlarini ma'qul deb bilish xarakterlidir.

Bolalardagi agressiv holatlarni paydo bo'lishiga va rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar.

Nosog'lom oila muhiti:

- Ota –ona mehridan uzoqligi
- O'zini kerak emasdek his qilish
- Oilada farzandning o'rni yo'qligi
- Farzandining qiziqishlariga ota-onaning befarqligi
- Oilada ota-onaning munosabatlarida urush va janjallar

Kattalarning bolalarga munosabati:

- Bolaga taxdid qilish
- Qo'rquv uyg'otish
- Bolaga jismoniy zo'ravonlik
- Bolaga hukm o'tkazish, ayblovlar
- Bola bilan negativ muloqotlar

Bolaga ommaviy axborot vositalarining ta'siri:

- Jangari kino filmlar
- Yoshiga mos bo'lmagan multafilmlar
- Internet tarmoqlaridan ko'p foydalanish, zararli ma'lumotlarni izlash

Bolaning tengdoshlari bilan munosabatlari:

- Tengdoshlari orasidagi o'rni
- Tengdoshlarining munosabatlari, ishonchsizligi va h.k

Xulosa: Bolalardagi agressiv hatti-harakatlarni korrektsiyalashda shaxsning ota-onaning, atrofdagi yaqin insonlarning va tarbiyachining bolaga qilayotgan munosabatlarni, mehribonlik va g'amxo'rlik, ishonch tuyg'ulari yordam bera oladi. Mashhur oilaviy terapevt Virdjiniya Sair bolani kuniga bir necha marta quchoqlashni tavsiya etadi. Bu bolaga mehrni his qilishiga yordam beradi. D.B.Elkonin fikricha, bolalardagi idrok qilish, fikr yuritish qobiliyatlari ortib borgani sari ehtiyojlari ham oshib boradi, atrofdagilar bilan yaxshi munosabatga kirishish tuyg'usi shakllanadi. Buning uchun esa bola ota-onaning, tarbiyachining yordami va rag'batiga muhtoj bo'ladi. Ota-onalar farzandini rag'batlantirib turishi kerak, deydi. Shu sababli agressiv bola bilan ishlash bir muncha qiyin bo'lishi mumkin bu jarayonda ota-onalarga sabr, mehr va natijaga erisha oladigan yo'l talab qilinadi. Bolada ta'lim-tarbiya darajasi yaxshi bo'lgan, mustaqil fikrlay oladigan sog'lom, ruhiy va jismoniy tarafdin mustahkam irodaga ega shaxs bo'lib o'sadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.T.Nishonova, Sh.T.Alimbayeva, M.V.Sulaymonov darslik “Psixologik xizmat” Toshkent-2013
2. E.G’oziyev “Umumiy psixologiya” O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti -2010
3. OwlCation:”Agressiyaning sabablari: psixologik nuqtai nazar”. OwlCation:owlcation.com saytidan 2019-yil 7-oktabrda olingan.
4. “Agressiv hatti-harakatlarning buzilishi” Sog’lom bolalar. Qabul qilingan sanasi:2019 yil 7-oktabr, Sog’lom bolalar: healthy children.org.
5. Z.T.Nishonova, F.N.Vahobova. S.T.Madaliyeva “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi” Faylasuf nashriyoti -2013
6. Fotima Qodirova, ShoistaToshpo’latova, Nargiza Qayumova, Malohat A’zamova, “Maktabgacha pedagogika” Tafakkur nashriyoti Toshkent-2019